

Kieli, koulutus
ja yhteiskunta
Lue Kieliverkoston verkkolehteä!

Kun kieli tulee kasvoille – kielitaitokasvat AMK-opiskelijoiden vuorovaikutuksen osana

Tarmo Ahvenainen

Useimmat meistä ovat kokeneet tilanteen, jossa olemme olleet haluttomia puhumaan vierasta kieltä. Monet meistä ovat olleet myös tilanteissa, joissa meillä on ollut tarve ottaa puhekuppani jotenkin erityisellä tavalla huomioon, koska olemme vaistonneet hänessä epävarmuutta käyttää sitä yhteistä kieltä, jolla olemme puhuneet. Kun suomalainen ranskaa innokkaasti puhuva turisti saa Ranskassa vastaansa englanninkielisen vastauksen, hän voi ilostua koetusta vastaantulosta – tai harmistua koska hänen kielensä ei tunnu kelpaavan. Näitä tapauksia voidaan tarkastella kielitaitokasvojen kannalta, eli sen kuvan kannalta, jonka me koemme muiden näkevän meistä kielenkäyttäjänä. Tässä artikkelissa valotetaan kielitaitokasvoja osana vuorovaikutusta, sekä pohditaan lyhyesti kielitaitokasvojen huomioon ottamista kielen opetuksessa. Osa esimerkeistä on työn alla olevan väitöstutkimukseni empiirisestä aineistosta, jossa tutkin AMK-opiskelijoita kansainvälisessä workshopissa.

Johdanto

Yllä kuvatun kaltaisia tilanteita on aiemmassa tutkimuksessa tarkasteltu toisista näkökulmista. Yhtäältä voidaan ajatella, että haluton kielenpuhuja kokee *kieli- tai viestintäahdistusta* (ks. esim. MacIntyre & Gardner 1994, Horwitz, Horwitz & Cope 1986). Toisaalta näitä tilanteita voidaan tutkia *kieliminän* kannalta. Kieliminä on suhteellisen pysyvä käsitys itsestä kielenkäyttäjänä (Laine & Pihko 1991). Kolmas mahdollisuus on tutkia miten *kieli-identiteetti* rakentuu noissa tilanteissa (ks. esim. Virkkula & Nikula 2010). Edellisistä käsitteistä poiketen *kielitaitokasvoja* voidaan pitää tilanteen mukaan muuttuvana, haavoittuvana myönteisenä kuvana, joka kielenkäyttäjällä on itsestään ja jonka puhekuppanit tilanteessa ainakin epäsuorasti tunnustavat. Kielitaitokasvojen merkitys kielenkäyttäjälle ja niiden herkkyyks voivat vaihdella suuresti eri kielenkäyttäjien välillä ja myös eri tilanteiden välillä. Sosiaalisesti taitavat kielenkäyttäjät todennäköisesti kiinnittävät huomiota kielitaitokasvoihin vaistonvaraisesti, mutta ilmiön tuominen näkyviin hyödyttää myös niitä, jotka eivät ole sosiaalisesti yhtä herkkiä. Kielitaitokasvojen laiminlyönti – kuten kaikki kasvojen laiminlyönti – voi pahimmillaan johtaa viestinnän totaaliseen epäonnistumiseen.

Kielitaitokasvojen kolme kivijalkaa

Aiemmassa tutkimuksessa kielitaidon merkitystä kasvoille on sivuttu (esim. Haugh 2009, Auer & Eastman 2010, Ahvenainen 2005, Hynninen 2011), mutta ilmiö ei ole ollut ensisijaisena tutkimuskohteena. Tämän

artikkelin kielitaitokasvojen käsitys perustuu ensisijaisesti Limin (1994), Limin and Bowersin (1991) sekä Spencer-Oateyn (2007, 2009) yleiseen näkemykseen kasvoista.

Kielitaitokasvoja, englanniksi proficiency face (Ahvenainen 2005), voidaan tarkastella pohjautuen yleiseen kasvojen käsitteeseen. Lim ja Bowers (1991) sekä Lim (1994: 210–211) jakavat kasvot kolmeen tyyppiin, jotka ovat heidän mukaansa universaaleja, vaikka kasvojen suojelu voi tapahtua eri kulttuureissa eri tavoin. Kasvotyypeistä ensimmäinen on autonomian kasvot, eli ihmisen kuva henkilönä, joka hallitsee tilanteen ja on itsenäinen, kypsä ja itseriittävä. Toinen kasvotyyppi on toveruuden kasvot, ihmisen kuva toivottavana yhteistyökumppanina, samanlaisena ja hyväksyttävänä ihmisenä, “yhtenä meistä”. Kolmas tyyppi on kompetenssin kasvot, ihmisen kuva osaavana ja taitavana toimijana.

Vuorovaikutuksessa pyrimme usein toimimaan siten, että sekä omat että toisen kasvot säilyvät, elleimme pyri tarkoituksellisesti loukkaamaan toista tai hyvittelemään tekemäämme loukkausta vähättelemällä itseämme. Paitsi että pyrimme olemaan uhkaamatta toisen tai omia kasvoja, pyrimme joskus ”kasvojenkohotukseen” esim. kehumalla toista tai tuomalla esiin itsestämme piirteitä, jotka saavat muut ajattelemaan meistä myönteisemmin. Kasvojen säilytys tai parantaminen on kuitenkin harvoin viestinnän päätavoite – pikemmin se on viestinnän edellytys. (Goffman 1967.)

Kielitaitokasvojen voidaan katsoa risteävän kaikkien kolmen edellä mainitun kasvotyyppin kanssa. Kielitaitokasvojen säilytys tarkoittaa sitä, että kielenkäyttäjät pystyvät säilyttämään tilanteen riittävän hallinnan kieltä käyttäen (autonomian kasvot) ja näyttäytyvät taitavana kielenkäyttäjänä (kompetenssin kasvot). Muut tilanteeseen osallistujat tunnustavat tämän epäsuorasti siten, että käyttäytyvät tilanteessa “normaalilla” tavalla, esimerkiksi eivät mukautta omaa puhettaan näkyvästi, eivät tarjoa apua tavalla, jonka puhuja kokee alentuvaksi, tai vaihda kokonaan kieltä. Kun muut kielenkäyttäjät osoittavat hyväksyvänsä puhujan ja pitävänsä häntä toivottavana kumppanina, he myös tunnustavat kolmannen osan kielitaitokasvoista (toveruuden kasvot). Kasvojen yleinen ominaispiirre on, että ne ovat lainassa muilta, ts. ne ovat olemassa vain, kun toiset tunnustavat ne. (Goffman 1967.)

Kielitaitokasvojen uhkaa ja suojelua

Kielenkäyttäjät voi etukäteen pelätä omien kielitaitokasvojensa joutuvan uhatuksi, kun hän tietää joutuvansa tilanteeseen, jossa hän uskoo kielensä näyttäytyvän huonossa valossa. Hän voi myös kokea itse puheenvuoronsa jälkeen kasvojen menetyksen esimerkiksi huomattessaan, etteivät muut ymmärrä häntä. Toisen kielitaitokasvoja kuuntelija voi suojella esimerkiksi selventämällä puhettaan, välttämällä liian mutkikkaita ilmaisuja tai vaikkapa hidastamalla puhettaan. (Ahvenainen 2005.) Tällainen mukauttaminen on kuitenkin kaksiteräinen miekka, kuten jo edellä mainittiin. Jos mukauttaminen on liian näkyvää tai puhekumppani ei koe sitä tarpeelliseksi, hän voi kokea sen alentuvaksi käytökseksi, ja näin toisen hyväntahtoinen yhteistyöhalukkuus kääntyykin kielitaitokasvojen suojeluyrityksestä sen uhaksi (vrt. Ylänen 2000:169). Kielitaitokasvojen tunnustus on siis implisiittistä, epäsuoraa, vaikka joskus vierasta kieltä käyttävät saattavat eksplisiittisestikin kohottaa toisen kielitaitokasvoja suoraan vaikkapa tiedustelemalla, missä tämä on oppinut noin kaunista italiaa.

Yksi äärimmäinen tilanne, jossa kielitaitokasvot voivat myös joutua uhatuksi, vaikka puhekumppani toimisi hyvää hyvyttään, on kielen vaihtaminen. Kun pietarilaisen rock-klubin ovella aloitin keskustelun ovimiehen kanssa venäjäksi, mutta hän vastasi minulle englanniksi, koin kielitaitokasvojeni uhatun kaikkien kolmen kasvotyyppin suhteen: minusta tuntui, että hän ei pitänyt minua venäjän puhujana kyvykkäänä (kompetenssin kasvot), hän ei katsonut että hallitsisin tilanteen venäjäksi (autonomian kasvot) eikä hän pitänyt minua yhtenä venäjän puhujien yhteisön jäsenenä (toveruuden kasvot). Todennäköisesti ovimies ei pyrkinyt loukkaamaan minua venäjän kielen käyttäjänä, vaan hän yritti palvella hyvin ulkomaalaista asiakasta vaihtamalla kieltä. Yhdeksi tulkinaksi tästä tapauksestani Vetchinnikova (2011) esitti, että ovimies

mahdollisesti samalla pyrki omaan kasvojenkohotukseen puhumalla prestiisikieleksi miellettyä englantia. Käsi sydämelle, kuinka moni meistä suomalaisista on vaihtanut kielen englanniksi havaitessaan puhekuppanin suomen kielen olevan meidän mielestämme riittämätöntä? Vastaantulomme on saattanut paitsi riistää puhekuppanilta hyvän tilaisuuden harjoitella suomea myös voinut loukata hänen kielitaitokasvojaan.

Lisensiaatintutkimuksessani (Ahvenainen 2005) englantia lingua francana käyttävät tutkittavat raportoivat joskus uhranneensa viestinnälliset tavoitteet suojellakseen toisen henkilön kielitaitokasvoja, joiden he kokivat olevan suojelun tarpeessa. Esimerkiksi jos henkilö koki, ettei ymmärtänyt toisen viestin ydintä lainkaan tämän puutteellisen kielitaidon takia, hän saattoi hylätä aiheen ja siirtyä seuraavaan.

Autonomia ja kompetenssi kasvojen paksussa nahassa

Tämänhetkisessä empiirisessä aineistossani tutkin suomalaisia ja saksalaisia tekniikan alan korkeakouluopiskelijoita, joiden yhteistyöworkshopissa työkielenä oli englanti. Videoin opiskelijoiden kymmenen hengen ryhmässä tekemää projektityötä ja myöhemmin haastattelin heitä tästä kokemuksesta. Tämän aineiston alustavien havaintojen perusteella eri osallistujien välillä oli suuria eroja siinä, kuinka ”paksunahkaisia” heidän kielitaitokasvonsa olivat, eikä herkkyyys tai paksunahkaisuus ollut suoraan verrannollinen koettuun kielitaitoon. Yksi henkilöistä oli huolissaan yksinomaan omista kielitaitokasvoistaan, toinen kiinnitti huomiota sekä omiin mutta myös aktiivisesti toisen kasvoihin, ja kolmas, joka oli huomattavasti sujuvampi kuin moni muu osanottaja ja siten ymmärrettävästi ei kantanut huolta omista kasvoistaan, oli täysin turta myös muiden kasvohuolille. Hän ei ymmärtänyt lainkaan tottumattomienkaan englannin käyttäjien kielitaitokasvojen menettämisen pelkoa, vaan piti näiden viestintähaluttomuutta lähinnä jonkinlaisena henkisenä laiskuutena ja yleisenä yhteistyöhaluttomuutena.

Eroa oli myös siinä, koettiinko kasvojen menetyksen uhkaa ensisijaisesti silloin, kun puhuja koki menettävänsä tilanteen hallinnan vai huomattessaan puhuneensa virheellistä kieltä. Näin ollen kompetenssin kasvot ja autonomian kasvot painottuvat eri tavalla eri kielenkäyttäjien kielitaitokasvojen rakentumisessa. Tähän vaikuttivat myös puhujien erilaiset kielikäsitteet: toisilla oli käsitys, että ymmärtämisongelmat ja kielen virheellisyys kulkevat käsi kädessä, kun taas toiset käsittivät oikeakielisyyden ja kielenkäytön toimivuuden jokseenkin erillisiksi ilmiöiksi.

Suomalais-saksalaisen workshopin aineiston valossa näyttää siltä, että autonomian kasvot voivat olla paksumpi kivijalka kielitaitokasvoille kuin kompetenssin kasvot. Muutama osallistuja raportoi tilanteesta, jossa koki puutteellisen sanavaraston aiheuttaneen ymmärtämisongelman ja tämän tilanteen uhanneen hänen kielitaitokasvojaan. Kasvojen menetys käsitti tässä sekä tilanteen hallitsemattomuuden (autonomia) ja puutteellisen taidon (kompetenssi). Kun tilanne ratkaistiin ei-kielillisin keinoin esim. kuvan avulla, ratkaistiin oikeastaan vain autonomian kasvojen osuus, eli tilanteen hallitsemattomuus; kuvan käyttämisenhän ei pitäisi mitenkään parantaa kuvaa käyttäjien kielellisestä kompetenssista. Silti kukaan osallistujista ei kommentoinut kielteiseen sävyyn näitä ei-kielillisiä keinoja, kuten kädellä osoittamista tai piirroksen tekemistä. Kielenkäyttäjät ilmeisesti kokivat, että myös kompetenssin kasvojen uhka poistui, vaikka korjausliike tehtiin keinoin, jotka eivät mitenkään kohottaneet niitä. Näin ollen kielitaitokasvojen rakentumisessa näytti olevan tärkeämpää kyky toimia kielellä tilanteen hallinta säilyttäen kuin kyky olla taitava kielessä.

Miten kielitaitokasvot voi ottaa huomioon kielenopetuksessa?

Kielten opetuksessa kasvojen säilyttämistä ylipäätään pohditaan melko harvoin. Kielitaitokasvojen suhteen voidaan erottaa ainakin kaksi näkökulmaa: *miten oppimistilanne järjestetään* siten, että oppijan

kielitaitokasvot otetaan huomioon oppimista edistävällä tavalla, ja *mitä taitoja opetetaan*, jotta oppijasta kasvaa kielenkäyttäjää, joka osaa ottaa huomioon kielitaitokasvojen merkityksen.

Yksi peruskysymys on, missä määrin oppimistilanteissa kielitaitokasvojen herkkyyttä tulee kunnioittaa, missä määrin kasvoja tulee taas karaista. Koska oppimistilanne on jossain määrin herkkä ja ainakin jotkut oppijat voivat kokea siinä ahdistusta, sellaiset opiskelutavat ovat varmaan hyödyllisiä, joissa oppijat eivät koe kielitaitokasvojansa menetystä esim. tehdessään jotain julkisesti ryhmän edessä oppimistilanteessa tai opettajan antaessa palautetta. Uskon, että jokainen opettaja usein vaistonvaraisesti miettii, miten antaa palautetta niin, että se on mahdollisimman hyödyllistä, mutta säilyttää oppijan kielitaitokasvot. Toisaalta voidaan kysyä, pitäisikö karaista oppijoita siihen, että omasta kielenkäytöstä saa jatkuvasti palautetta kaikilta tahoilta, niin opettajalta kuin muilta oppijoilta, ja vieläpä julkisesti.

Toinen oppimisen järjestämiseen liittyvä kysymys on se, miten opetamme oppijoita viestimään elävässä elämässä. Tulisiko vaikkapa tarkoituksellisesti opettaa ”tahdikasta sokeutta” (Goffman 1967, tactful blindness) eli kykyä jättää huomiotta toisen puheessa olevat virheet, jos ne eivät haittaa viestin perillemenoaa? Onhan toisen puheen korjaaminen muutenkin melko harvinaista elävässä elämässä. Mutta miten tämä ajattelutapa sopii yhteen opetuksessa sellaisten itsenikin suosimieni pariharjoitusten kanssa, jossa parin tehtävänä on nimenomaan oikaista toisen muotovirheet? Jotta vältetään tarpeettomalta vastakkainasettelulta viestin selkeyden ja kielitaitokasvojen säilyttämisen välillä, lienee myös hyvä rohkaista kielenoppijoita hyväksymään merkitysneuvottelut osana normaalia kanssakäymistä ilman, että ne koetaan uhaksi kielitaitokasvoille. Joskus kuitenkin tarvitaan suurempaa hienovaraisuutta. Yksi tapa voisi olla opettaa esimerkiksi sellaisen hienovaraisemman selvennyspyyntöstrategian käyttöä, jossa jätetään epäselväksi jäänyt asia huomiotta ilman, että sitä toistuvasti selvennys- tai toistopyynnöin jankataan, ja sen sijaan palataan asiaan myöhemmin vaivihkaa. Yksi aiempaan tutkimukseeni (Ahvenainen 2005) osallistunut henkilö teki tätä tietoisesti hyvin taitavasti ja luontevasti.

Kielen opettajan haaste kielitaitokasvojen suhteen kiteytyy kahteen yllä mainittuun, osittain toisiinsa liittyvään vastakkainasetteluun: tuleeeko kielenoppijan kasvoja ensisijaisesti karaista vai kunnioittaa, ja miten opetamme kielenkäyttäjää tasapainoilemaan yhteisymmärryksen eksplisiittisen varmistamisen ja kielitaitokasvojen hienotunteisen huomioon ottamisen välillä.

Kirjoittaja on yliopettaja Kymenlaakson ammattikorkeakoulun kielten osaamisalalla ja Jyväskylän yliopiston Soveltavan kielentutkimuksen keskuksen tohtoriopiskelija.

Lähteet

Ahvenainen, T. 2005. *Problem-Solving Mechanisms in information exchange dialogues with English as a lingua franca*. Licentiate Thesis. University of Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2005219>.

Auer, P. & Eastman, C. M. 2010. Code-Switching. In Jaspers, J., Verschueren, J. & Östman, J-O. (eds.) *Society and Language Use*. John Benjamins Publishing Company, 84 – 112.

Goffman, E. 1967. *Interaction ritual*. New York: Pantheon Books.

Haugh, M. 2009. Face in interaction. In Bargiela-Chiappini, F. & Haugh, M. (eds.). *Face, communication and social interaction*. London: Equinox.

- Horwitz, E.K., Horwitz, M.B., & Cope, J. A. 1986. Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal* 70, 125–132.
- Hynninen, N. 2011. The practice of ‘mediation’ in English as a lingua franca interaction. *Journal of Pragmatics* 43 (2011), 965–977. Saatavissa: doi:10.1016/j.pragma.2010.07.034.
- Laine, E. & Pihko, M-K. 1991. *Kieliminä ja sen mittaaminen*. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteen tutkimulaitos. Julkaisuja A47.
- Lim, T.S. 1994. Facework and interpersonal relationships. In Ting-Toomey, S. (ed.) *Cross-Cultural and Interpersonal Issues*. Albany: State University of New York Press, 209–230.
- Lim, T.S. & Bowers, J.W. 1991. Facework: solidarity, approbation and tact. *Human Communications Research* 17, 415–450.
- MacIntyre, P.D. & Gardner, R.C. 1994. The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. *Language Learning* 44/2, 283–305.
- Spencer-Oatey, H. 2007. Theories of identity and the analysis of face. *Journal of Pragmatics* 39, 639–656.
- Spencer-Oatey, H. 2009. Face, identity and interactional goals. In Bargiela-Chiappini, F. & Haugh, M. (eds.) *Face, Communication and Social Interaction*. London: Equinox.
- Vetchinnikova, S. 2011. Suullinen ilmoitus.
- Virkkula, T. & Nikula, T. 2010. Identity Construction in ELF Contexts: a case study of Finnish engineering students working in Germany. *International Journal of Applied Linguistics*, 2, 251–273.
- Yläanne, V. Communication accommodation theory. 2000. In Spencer-Oatey, H. (ed.). *Culturally speaking. Culture, Communication and Politeness Theory*. London/New York: Continuum, 164–186.